

TACLU HANUM: ÇALDIRAN SAVAŞI'NDA OSMANLILAR TARAFINDAN ESİR ALINDI MI ALINMADI MI?*

Roger M. SAVORY**

Çev. Osman G. ÖZGÜDENLİ***

Özet

[23 Ağustos 1514 tarihinde Osmanlılar ile Safevîler arasında Çaldıran Ovası'nda dünya tarihinin en önemli savaşlarından biri cereyan etmiştir. Şiddetli bir şekilde gün boyu devam eden savaş, Safevî ordusunun tam bir hezimetle sonuçlanmıştır. Her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği savaşta, Safevî süvarilerinin önemli bir bölümü Osmanlı topçuları tarafından yok edilmiştir. Yenilgi kaçınılmaz hâle geldiğinde, Şâh İsmâ'îl, yaptığı ricat harekâtının ardından Tebriz'e doğru firar etmiştir. Pek çok kaynakta bir miktar Safevî kadınının da, gömleklerinin üzerine örme zincirden bir zırh ve başlarına miğfer giyerek Osmanlılar'a karşı erkeklerle aynı safta savaştığı kaydedilmektedir. Savaştan sonra bazı Safevî kadınlarının cesedi savaş meydanında bulunmuş ve bu cesetler Osmanlılar tarafından defnedilmiştir. Bazı kaynaklarda Şâh İsmâ'îl'in hanımı Taclu Hanum'un da savaş meydanında bizzat Osmanlılar'a karşı savaştığı belirtilmiştir. Bazı Osmanlı tarihçileri, birkaç Safevî kadınının Osmanlılar tarafından Çaldıran'da esir alındığını kaydetmişlerdir. Bu makalede, Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar tarafından esir alındığı iddia edilen Taclu Hanum'un durumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Taclu Hanum, Çaldıran Savaşı, Şâh İsmâ'îl, Yavuz Sultan Selim, Osmanlı Devleti, Safevî Devleti].

* "Tajlû Khânum: Was She Captured by the Ottomans at the Battle of Châldirân, or not?", *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th-17th Centuries*, ed. Éva M. Jeremiás, Budapest 2003, s. 217-232. Çaldıran Savaşı'nın 500. yılı münasebetiyle tercüme edilen bu makaleye tarafımızdan yapılan ilaveler köşeli parantez içerisinde verilmiştir (Osman G. Özgüdenli).

** Prof. Dr., Toronto Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi.

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul), gazi_osman@hotmail.com

TÂJLŪ KHĀNUM: WAS SHE CAPTURED BY THE OTTOMANS AT THE BATTLE OF CHĀLDİRĀN, OR NOT?

Abstract

[On 23 August 1514 one of the more significant battles in world history was fought between the Ottomans and Safavids on the plain of Chāldirān. The battle raged for most of the day and resulted in the complete defeat of the Safavid forces. Both of the armies suffered heavy casualties, in particular the Safavid cavalry who were decimated by the Ottoman artillery. When it was clear that the day was lost, Shāh İsmā'īl, with 300 horsemen, made a fighting retreat from the battlefield in the direction of Tabriz. In a great many of the sources it is recorded that some Safavid women, wearing chain mail over their tunics with helmets on their heads, stood alongside the men and fought against the Ottomans. After the battle, the bodies of a number of Safavid women were found on the battlefield, and were buried by the Ottomans. In some sources it was recorded that Tājlı Khānum, the wife of Shāh İsmā'īl, herself also fought against the Ottomans on the battlefield. According to some of the Ottoman historians, some Safavid women were taken prisoner by the Ottomans at Chāldirān. This article discusses the situation of Tājlı Khānum, who, it is claimed, was taken prisoner by the Ottomans in the Battle of Chāldirān.

Keywords: Tājlı Khānum, Battle of Chāldirān, Shāh İsmā'īl, Salīm I, Ottoman Empire, Safavids].

I. Giriş

2 Recep 920/23 Ağustos 1514 tarihinde İran'ın Azerbaycan eyaletindeki Hoy şehrinin kuzeybatısında yer alan Çaldıran Ovası'nda, Osmanlı sultanı I. Selīm ile İran şahı I. İsmā'īl'in güçleri arasında dünya tarihinin en önemli savaşlarından birisi cereyan etti. Savaşa katılan orduların büyüklüğü, Osmanlı ve Safevî kronikleri tarafından farklı miktarlarda gösterilmektedir. Tahmin edilebileceği üzere, Safevîler Osmanlılar'ın, Osmanlılar da Safevîler'in gücünü abartmışlardır. Osmanlı tarihçileri tarafından Safevî ordusu için verilen rakamlar 80 bin ilâ 150 bin, Safevî tarihçileri tarafından Osmanlı ordusu için verilen rakamlar ise 100 bin ilâ 212 bin arasındadır. Knolles, Safevîlerin 30 bin kişilik kuvvetine karşı, Osmanlı ordusunun miktarını 300 bin olarak vermektedir. Açık olan şudur ki, [Yavuz Sultan] Selīm'in ordusu [Şah] İsmā'īl'in ordusunun en az iki katıdır. Hakîmu'd-dîn İdrîs-i Bitlisî tarafından kaleme alınan *Selīm-nâme* isimli eserde en güvenilir rakamlar verilmiştir: Osmanlılar 100 bin, Safevîler ise 40 bin¹. Savaş şiddetli bir şekilde gün boyu devam etmiş ve Safevîlerin kesin bir yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Günün sonunda yenilgi açıklık kazandığında, Şâh İsmā'īl, yanındaki 300 atlı ile yaptığı ricat harekâtının ardından savaş alanından Tebrîz'e doğru geri çekilmiştir. Kaynaklarda verilen ölü rakamları da oldukça farklıdır: Osmanlılar için 8 binden 40 bine, Safevîler için ise 2 binden 80 bine kadar farklı rakamlar verilmiştir. Gerçek ne olursa olsun, iki taraf da çok fazla kayıp vermiş ve Osmanlı topçuları, *kızılbaş* süvari birliğinin önemli bir bölümünü yok etmiştir. Bu yenilginin uzun vadede Şâh İsmā'īl, onun *Kızılbaş emîrler* ile ilişkisi ve Safevî Devleti'nde Türk ve Tâcık

1 British Library, Add. 24960, vr. 84a.

unsurlar arasındaki güç dengesi üzerine etkisi iyi bilinmektedir. Bu makalede incelenecek olan konu, Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar'a karşı savaştan ve onlar tarafından esir alındığı iddia edilen Şâh İsmâ'îl'in hanımı Taclu Hanum'un içinde bulunduğu durumdur.

Çaldıran Savaşı'nda bir miktar Safevî kadınının Osmanlılar'a karşı savaştığı kaynaklarda kaydedilmiştir. Savaştan sonra birkaç Safevî kadınının cesedi savaş alanında bulunmuş ve Osmanlılar tarafından usûlüne tam uygun bir askerî cenaze töreni ile defnedilmiştir. Bu kadınlar gömleklerinin üzerine örme zincirden bir zırh ve başlarına miğfer giymişlerdi². Venedik'te St. Mark'ın temsilcisi ve bir şövalye olan Giovanni Sagredo³, Osmanlı İmparatorluğu tarihine dair yazdığı eserde, Çaldıran Savaşı'nda ölenler arasında erkek kıyafeti giyinmiş kadın cesetleri bulunduğunu kaydetmektedir⁴. Taclu Hanum'un kendisi de erkekler ile aynı safta savaşmıştır. Felsefî'nin naklettiğine göre, *Târih-i âlem-ârâ-yi İsmâ'îl*'de şu ifade yer almaktadır: “Şâh İsmâ'îl ve Sultan Selîm arasındaki savaşta elinde kılıçla peçeli (*nikâbdâr*) bir kadın savaşmıştır”. Bu kadın Şeyh-oğlu (İsmâ'îl)'nin hanımı Taclu Begüm idi⁵. Osmanlı tarihçilerine göre, Çaldıran'da birkaç Safevî kadını esir alınmıştır⁶. Soru, Taclu Hanum'un da bunlardan biri olup olmadığıdır. Belki böyle bir sorunun bir önemi olup olmadığı sorgulanabilir. Cevabı “evet”tir. Zira düşman bir hükümdarın oğlunun veya hanımının tutsak edilmesi, küçümsenecek önemde bir husus değildir. Böyle bir hadise, Safevîler ve Osmanlılar arasındaki rekabet bağlamında, Osmanlılar'ın üstünlüğüne bir delil sayılabilir. Leslie M. Pierce'in Osmanlı haremî ile ilgili çalışmasında belirttiği üzere:

“1553 gibi geç bir tarihte, [Kanunî Sultan] Süleyman'ın hanımı Hürrem [Sultan], Safevîler'e karşı seferde olan ve şâhın eşi veya oğlunun tutsak alınması gibi zafere dair İstanbul halkını memnun edecek bir işaretin yoksunluğundan dolayı kederlenen sultana (mektup) yazdı. Hürrem'in mektubunda imâ ettiğine göre, rakip hanedanın tutsak oğulları da fethin değerli ganimetlerindendi ve yenilen hükümdarın kendi ev halkını, daha geniş anlamda da ülkesini korumaktaki acziyetinin açık bir kanıtıydı”⁷.

2 Huseyn Mîr Ca'ferî, *Tâclü Hânüm: Zen-i sitihende-yi Çâldîrân*, Tebrîz 1353/1974, s. 469.

3 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, (Princeton University, Bollingen Series, no. XCVI), 1978, s. 408.

4 Ca'ferî, *Tâclü Hânüm*, s. 469.

5 Nasrullah Felsefî, *Çend makâle-yi târihî ve edebî*, Tahran 1343/1964, s. 67.

6 Felsefî, *Çend makâle-yi târihî ve edebî*, s. 65.

7 Leslie P. Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, 1993, s. 37. [M. Çağatay] Uluçay'ın *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları* [İstanbul 1950, s. 42-43] isimli eserinde verilen Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 5038 numaralı belgeden nakledilmiştir. Hürrem Sultan (ya da Roxelana), Kırım Tatarları tarafından Galicya'da esir olarak ele geçirilen Rus kökenli bir kadındı (Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I, *Empire of Gazis: The Rise and Decline of the Empire 1280-1808*, Cambridge University Press, 1976, s. 90).

II. Taclu Hanum Kimdi?

Taclu Hanum, Türkmen asıllı idi. Lakabı, Akkoyunlular'ın Musullu boyundan geldiğine işaret eden *Begüm-i Musullu* idi. Bu boyun arazisi Diyârbekr ve Ermenistan idi. Diyârbekr'in 913/1507 yılında Safevî topraklarına katılmasından sonra, bu bölgedeki Akkoyunlu *emîr*lerinin çoğu Şâh İsmâ'île bağlılığını bildirdi. Musullu boyu, davalarına katılan Akkoyunlu konfederasyonu unsurlarını kapsamak üzere Safevîler tarafından kurulan Türkmen *oymağının* lider kabilesi oldu⁸.

Venedikli tâcir Giovan Maria Angioiello'ya göre, Şâh İsmâ'île, Akkoyunlular'a karşı 907/1501 yılında kazandığı zaferden sonra⁹, dostları tarafından evlenmesi tavsiye edilmiştir:

“... Fakat o [İsmâ'îl], bu tavsiyeyi dikkate alırken, onlar böyle bir izdivaca uygun bir kadın bulamadılar. Uzun tartışmalardan sonra dostları, bir beyin evinde, Ussun Cassano [Uzun Hasan]'nın oğlu Sultan Jacob [Ya'kûb]'un kız torunu olan, Taslucanum [Taclu Hanum] adında güzel bir bayan olduğunu söylediler. Bunun üzerine Ismael [İsmâ'îl] habercilerini beye göndererek ondan bu kızı istetti. Bey, habercilere kızın orada olmadığı cevabını verdi. Ancak o [İsmâ'îl], kızın gönderilmesi hususunda ısrarcı oldu. Bey, Taslucanum [Taclu Hanum]'un yerine başka birini giydirip kuşandırdı ve evde başka bir kız olmadığını söyledi. Haberciler, bu kızın, hakkında söylenenlere uymadığını fark ederek istedikleri kızın bu kadın olmadığını söylediler. Aralarında Taslucanum [Taclu Hanum]'un da bulunduğu bütün kızların getirilmesini emrettiler. Ancak onu tanıyamadan çekip gittiler. Sophi [İsmâ'îl], geri dönüp kızları yeniden görmelerini emretti. Bunu yaptılar ve bu defa onu tanıyarak giydirip kuşandırıp beraberlerinde getirdiler. Esmail [İsmâ'îl] onu gördüğünde, bu bana bahsedilen kız dedi ve onu kendine eş olarak aldı. Ancak hükümdar çok genç ve sadece 15-16 yaşlarında olduğundan, kızı, yetiştirmesi için bir beye verdi. Üç yıl sonra, hükümdar onu sordu ve beye “Onunla üç yıl boyunca ne istersen yapabilirsin” dedi. Bey, “Efendim, inanmazsanız hemen kendimi öldürebilirim” dedi. Sophi [İsmâ'îl] “çok büyük bir aptallık yaptım” cevabını verdi ve kızı kendisine eş olarak aldı”¹⁰.

8 Bkz. John E. Woods, *The Aqqyunlu: A Study in 15th/9th Century Turko-Iranian Politics*, (Bibliotheca Islamica), Minneapolis - Chicago 1976, s. 207-209.

9 Bkz. “Discourse of Messer Giovan Battista Ramusio on the Writings of Giovan Maria Angioiello and of a merchant who went through the whole of Persia; in which are narrated The Life and Deeds of Ussun Cassano”, *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, London, Hakluyt Society, 1873, s. 106. Angioiello yanlış bir şekilde Moratcan [Akkoyunlu hükümdarı Sultan Murad]'ın savaşta öldürüldüğünü söylemektedir. Aslında, hicrî 907 yılı başlarında (miladî 1501 yılı ortaları) vuku bulan Şarûr Savaşında öldürülen, Sultan Murâd'ın rakibi olan Elvend idi. Bir sonraki yıl, yani 908/1503 senesinin Zîl-hicce ayında İsmâ'îl, Hemedân yakınlarında Sultan Murâd ile bir savaş yaptı. Ancak Murâd, savaş meydanından firar etti ve 920/1515 yılına kadar hayatta kaldı.

10 Angioiello, *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, s. 106. [Eserin Türkçe tercümesi için bkz. *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar: Giovanni Maria Angioiello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandiri'nin Seyahatnâmeleri*, Çev. ve notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe Yay., İstanbul 2012², s. 82-83]. Taclu Hanım'un emanet edildiği “*emîr*” Masûm İmamlar'a bağlılığını bildirmiş olması nedeniyle evvela İsmâ'îl'in müttefiki gözüyle bakılmış olan Firûzkûh ve Demâvend hâkimi Huseyn Kîâ-yi Çulâvî idi. Fakat 908/1503 yılında Akkoyunlu Sultan Murâd'ın İsmâ'îl tarafından mağlup edilmesinden sonra

Târih-i ilçî-yi Nizâmşâh'a göre, Şâh İsmâ'îl, Taclu Hanum'u görünce, ilk bakışta âşık olmuştu: *Dîdam tû-râ va raft az-dast ihtiyâr-i dil* [Seni gördüm ve gönlümün ihtiyârı elimden gitti]¹¹.

İsmâ'îl 892/1487 yılında doğduğu için, Angiolello'nun kaydına göre, Taclu Hanum ile evliliği 910/1504-5 veya 911/1505-6 senesinde gerçekleşmiş olmalıdır. Angiolello'ya göre Taclu Hanum hiç şüphesiz Şâh İsmâ'îl'in hanımı olmaya "layıktı". Angiolello yukarıda aktarılan pasajda, Taclu Hanum'un, 883-896/1478-1490 yılları arasında Akkoyunlu Konfederasyonu'nun hükümdarı olan Ya'kûb'un torunu olduğunu yazmaktadır¹². Pârsâdûst da Kumî'ye dayanarak aynı şeyi söylemektedir¹³. Woods'a göre, Taclu Hanum, Akkoyunlu *emîri* Bekir Beg'in kız torunudur¹⁴. Aubin de yine Kumî(!)'ye dayanarak farklı bir soy ağacı vermekte ve Taclu Hanum'un Akkoyunlu *emîri* Hamza'nın kız torunu olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Woods'tan alıntı yaparak Taclu Hanum'un Bekir Beg'in kız torunu olduğunu da nakletmektedir¹⁵. Taclu Hanum 26 Zî'l-hicce 919/22 Şubat 1514 tarihinde, yani Çaldıran Savaşı'ndan tam altı ay önce, ileride babası İsmâ'îl'den sonra onun yerine tahta çıkacak olan Tahmâsp Mîrzâ'yı dünyaya getirmiştir¹⁶. Taclu Hanum'un akrabası olan ve mühürdârlık (*muhrdâr*) görevinde bulunan Emîr Sultân Musullu, genç şehzâdeye *atabeg* (koruyucu) tayin edilmiştir. Taclu Hanum'un babasının, kızının Safevî hükümdarı ile evliliğinden dolayı kafa karışıklığı yaşadığı kolaylıkla düşünülebilir. Zira, o tarihlerde Akkoyunlu *emîr*lerinden neredeyse hiçbiri, Safevîler ile ortak hareket etmeye yanaşmamaktaydı.

III. İran Kayıtları

İran kaynaklarında Taclu Hanum'un esir edilmesiyle ilgili herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Hiçbir İran kaynağı, Şâh İsmâ'îl'in herhangi bir hanımının Osmanlılar tarafından ele geçirildiğinden bahsetmemektedir¹⁷. Bu durumun, Şâh İsmâ'îl'in itibar kaybını

çok sayıda Akkoyunlu, Huseyn Kîâ-yi Çulâvî'ye sığındı ve görünüşe bakılırsa, bu kişiler onu, İsmâ'île karşı ayaklanması ve İran'ı kendi hâkimiyeti altına alması hususunda kışkırttı. Huseyn Kîâ Çulâvî, 909 yılı Zî'l-ka'de ayında (1504 yılı Mayıs ayı) İsmâ'îl tarafından yenilgiye uğratıldığında hayatına kendi elleriyle son verdi ve böylece Taclu Hanum, Şâh'in eline geçti (bkz. Roger M. Savory, *Studies on the History of Safavid Iran*, Variorum Reprints, London 1987, s. 73).

11 Hürşâh b. Kubâd el-Huseynî, *Târih-i ilçî-yi-Nizâmşâh*, British Library, Add. 23513, vr. 45a.

12 Savory, *Studies on the History of Safavid Iran*, s. 55-57.

13 Menüçehr Pârsâdûst, *Şâh İsmâ'îl-i Evvel: Pâdişâhî-yi bâ âsârâ-yi dirpây der Îrân ve Îrânî*, Tahran 1375/1996, s. 479, 503, n. 28 (Ahmed-i Kumî ([Staatsbibliothek zu] Berlin, Ms. vr. 66b)'den nakilde bulunan Walther Hinz (*Irans Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*, Berlin - Leipzig 1936, s. 92)'e atıfta bulunarak). Pârsâdûst hatalı olarak 114. sayfayı vermektedir.

14 Woods, *The Aqqoyunlu*, s. 208-209.

15 Kâdı Ahmed b. Şerefu'd-din el-Huseyn el-Kumî (*Hulâsatü't-tevârih*, ed. İhsân İşrâkî, I, Tahran Üniversitesi Yay., no. 1771/2, Tahran 1359/1980, s. 290; Cilt II, Tahran Üniversitesi Yay., no. 1771/2, Tahran 1363/1984, s. 955)'den naklen bkz. Jean Aubin, "L'Avènement des Safavides reconsidéré: Études Safavides III", *Moyen Orient et Ocean Indien*, V, (1988), s. 65, n. 270.

16 Hürşâh b. Kubâd el-Huseynî, *Târih-i ilçî-yi-Nizâmşâh*, British Library, Add. 23513, vr. 460a; Hasan Rûmlû, *Ahsenu't-tevârih*, ed. C. N. Seddon, (Oriental Institute), Baroda 1931, s. 142.

17 Felsefî, *Çend makâle-yi târihî ve edebî*, s. 77; Ca'ferî, *Tâclü Hânnum*, s. 472.

önlemek amacıyla, İran kaynakları tarafından bilerek atlandığı öne sürülmüştür¹⁸. Bu tabii ki ihtimal dâhilindedir; ancak, bu tümüyle ikna edici bir durum değildir. İran kaynaklarının söylediği şudur: Şâh İsmâ‘îl savaştan kaybedildiğini anlayınca Tebrîze doğru geri çekildi. Savaş karmaşası içinde Taclu Hanum yaralandı, savaş meydanını terk etti ve yolunu kaybetti. Şans eseri Safevîler’in Çaldıran’da yenildiğinden habersiz bir şekilde İsfahân’dan Azeybeycan’a gitmekte olan Durmuş Han’ın vezîri Mîrzâ Şâh Huseyn-i İsfahânî ile karşılaştı. Vezîr, Durmuş Han’ın eşyalarını getirmekteydi; ama hâlâ Tebrîz’den iki günlük yolculuk mesafesindeydi. O, Taclu Hanum’u koruması altına aldı ve Merâga üzerinden Tebrîze doğru ilerledi. Yolda, Taclu Hanum Tebrîz’de bulunamayınca Şâh İsmâ‘îl tarafından onu araması için üç yüz adamla birlikte gönderilen Durmuş Han’a rastladılar. Mîrzâ ve Han, Taclu Hanum’u Tebrîz’de Şâh İsmâ‘île teslim ettiklerinde, Şâh, “savaşmak senin neyine, bir daha böyle bir şey yaparsan seni öldürürüm” diyerek hanımını yüksek sesle azarladı. Şâh, Mîrzâ Şâh Huseyn’i hizmetlerinden dolayı ödüllendirerek *vezâret ve nezâret-i divân-i a‘lâ* görevine tayin etti¹⁹. İran kaynakları buraya kadar büyük ölçüde aynı hikâyeyi aktarmaktadırlar. Ancak, Taclu Hanum’un Çaldıran Savaşı ile Mîrzâ Şâh Huseyn tarafından kurtarılması arasında geçen -iki üç günlük- süre zarfında nerede bulunduğu hususunda birbirlerinden biraz ayrılmaktadırlar. Kaynaklardaki farklı rivayetler Aubin tarafından özetlenmiştir: (a) Kimliğini belli etmeden fakir bir köylünün yanına sığınmıştır; (b) Hoy valisine (*melik*) sığınmıştır; (c) Mîrzâ Şâh Huseyn tarafından bulunmuştur²⁰.

IV. Osmanlı Kayıtları

Aslen İsfahânlı bir aileden gelen Osmanlı tarihçisi ve *Tâcü’t-tevârih* isimli eserin müellifi Hoca Sa‘deddîn Efendi, evvelâ dedesi Hâfız Muhammed-i İsfahânî’nin rivayetlerine bağlı kalarak Taclu Hanum’un Osmanlılar tarafından esir edilmesiyle ilgili geleneksel yolu izlemiştir: Müellife göre, Şâh İsmâ‘îl sadece Taclu Hanum’un kaybolduğunu biliyor ve umutsuzca onu arıyordu. (Bu bilgi, yukarıda alıntı yapılan İranlı tarihçilerin nakilleri ile örtüşmektedir). Hoca Sa‘deddîn Efendi daha sonra şöyle devam etmektedir:

“Daha sonra, Şâh, Taclu Hanum’un, Mesih Paşa-oğlu tarafından tutsak edildiği konusunda bilgilendirildi. Taclu Hanum, Mesih Paşa’nın çadırında bir gece geçirdikten sonra, çok büyük tedirginlik ve huzursuzluk gösterdi. Neticede Mesih Paşa’ya meşhûr böbrek (*bögrek*) şeklindeki yakut küpelerini vererek serbest kalmayı başardı. Osmanlı ordugâhından kaçarak ‘kendisini Tebrîze gönderecek olan’ Hoy valisine sığındı”²¹.

18 Örnek olarak bkz. Felsefi, *Çend makâle-yi târihi ve edebî*, s. 68.

19 *Târih-i ‘âlem-ârâ-yi İsmâ‘îl* (ed. Muntazir Sâhib)’den naklen Felsefi, *Çend makâle-yi târihi ve edebî*, s. 67-68. Mîrzâ Şâh Huseyn-i İsfahânî’nin tayini hakkında bkz. Savory, *Studies on the History of Safavid Iran*, s. 197.

20 Aubin, “L’Avènement des Safavides reconsidéré: Études Safavides III”, s. 66. Aubin, “fakir köylü” ve Hoy *melik*’inin (Aubin bu kelimeyi “senyör” olarak çevirmekte), aynı kişi olma olasılığında bahseder (*nèt pas exclu*). Ancak bu bana pek de muhtemel gözükmemektedir.

21 Hoca Sa‘deddîn Efendi (*Tâcü’t-tevârih*, İstanbul 1280/1864, II, s. 273)’den naklen Ca‘ferî, *Tâclû Hânûm*, s. 474-475. [Yukarıdaki alıntı, eserin orijinal metninde şu şekildedir: “*Tâclû Hânûm hengâm-i şiddet-i hengâmede Mesih Paşa-oğlunun eline girmiş ve bir gece çadırında hıfz etmiş, yanında olan bî-mânend cevâhiri hattâ l’al-*

Hoca Sa'deddin Efendi, Taclu Hanum'un Şâh İsmâ'il'in hanımı değil sevgilisi (*ma'sûka*) olduğunu belirtmekte ve onun serbest bırakılması için Şâh'ın Osmanlılar'a elçiler gönderdiğini eklemektedir.

Burada herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için, Taclu Hanum'un Şâh'ın sadece resmî hanımı (*zen-i âkdi*) olmayıp aynı zamanda onun en gözde eşi (*zen-i sevgülü*) olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Kaynaklarda nakledildiğine göre, 912/1515 senesinde, yani Çaldıran Savaşı'nın ertesi yılı, Taclu Hanum'un çadırı Şâh'ın otağına diğer bütün çadırlardan daha yakın kurulmuştu²². Öyle gözüküyor ki, Şâh'ın haremine mensup başka bir kadın olan Bihrûze Hanum, Osmanlılar tarafından esir alınmıştı. Onun, Osmanlılar'ın kendisine saygılı davranması için, kendini Şâh'ın hanımı gibi göstermiş olması mümkündür. Ca'ferî, Osmanlı tarihçilerinin zaferi daha da parlak göstermek için, Şâh'ın gözde bir hanımının esir alındığını iddia etmiş olabileceklerini de belirtmektedir²³.

Osmanlı rivayetlerine geri dönecek olursak, Münecimbaşı adıyla tanınan Ahmed b. Lütfullah Âşık, *Sahâ'ifü'l-ahbâr* isimli eserinde, Taclu Hanum'un esir edilmesi ve sonrasında kaçıışı hususunda Hoca Sa'deddin Efendi'nin rivayetini desteklemektedir. Bununla birlikte müellif, Şâh'ın hanımlarından Bihrûze isimli başka bir hatunun da esir edildiğini ve Şâh'ın Sultan Selim'den serbest bırakılması için teşebbüste bulunduğu hanımının bu kadın olduğunu belirtmektedir²⁴. Felsefî'ye göre, Sultan Selim savaşın ertesi günü ordusunu teftiş etmiş ve askerlerine *hil'atlar* dağıtmıştır. Daha sonra da Bihrûze Hanum'un çadırına gitmiş ve ona gayet kibar davranmıştır²⁵. Selim, 15 Receb 920/5 Eylül 1514 tarihinde Tebrîze'ye girmiştir. Ancak sekiz gün sonra, yani 23 Receb 920/13 Eylül 1514 tarihinde Safevîler'in başkentinden geri çekilmiştir. Nahcivân, Erîvân, Kars, Erzurum ve Bayburt üzerinden ilerleyerek 6 Şevvâl 920/24 Kasım 1514 tarihinde kışlık ordugâhını kurmaya niyetlendiği Amasya'ya ulaşmıştır. Dönüş yolunda Bihrûze Hanum da ona eşlik etmekteydi. Birkaç gün sonra, 11 Şevvâl 920/29 Kasım 1514 tarihinde İran Sarayı'na mensup Mir Nûru'd-din 'Abdu'l-Vahhâb, Kâdı İshâk, Mollâ Şukrullâh-i Mugânî ve Hamza Halife isimli dört kişiden oluşan bir heyet Amasya'ya ulaşmıştır. Hediyeler ile birlikte Şâh İsmâ'il'den bir mektup getirerek Osmanlı sultanından, Şâh'ın hanımı Bihrûze Hanum'u İran'a geri göndermesini istemişlerdir.

Sultan Selim'in cevaben Şâh İsmâ'il'e "Sûfî-oglu" gibi uygun olmayan bir hitap şeklini kullandığı hakaretamiz bir mektup gönderdiği iddia edilmektedir. O, Sünnîler'in Şi'îler'e karşı her zamanki tenkitlerini uzunca bir liste hâlinde sıraladıktan sonra, Sünnî 'ulemâ tarafından verilen bir

bögrek pârelerinin güzidesini ana virüb tazarru'lar itmiş ki, âzâd ide. Paşâ-zâde dahi 'uzûbet-i lisânına ve dide-i giryânına aldanub itlâk eylemiş, andan sonra kaçub Hoy'a varmış". Bkz. Hoca Sa'deddin Efendi, Tâcü't-tevârih, II, s. 273].

22 Aubin, "L'Avènement des Safavides reconsidéré: Études Safavides III", s. 66-67.

23 Ca'ferî, *Tâclü Hânûm*, s. 476-477.

24 *Sahâ'ifü'l-ahbâr* (İstanbul 1284/1867-68)'dan naklen Ca'ferî, *Tâclü Hânûm*, s. 475. [Münecimbaşı'nın kaydı şu şekildedir: "... bu def'a Şâh'ın hâtûnu Bihrûze dahi Kızılbaş a'yânından nice kimselerin haremeleri ele girdi..." (*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, İstanbul 1285, s. 455)].

25 Felsefî, *Çend makâle-yi târihî ve edebî*, s. 69-70.

fetvâya dayanarak Şâh'ın hanımını başka bir kocaya verdiğini bildirmiştir. (Felsefî, bir dipnotunda böyle bir şeyin vuku bulmadığını belirtmektedir)²⁶. Şerî'ata göre savaşta esir edilen kâfirler ile barış yapmanın zorunlu olmadıkça yasaklandığını belirterek mektubu sonlandırmıştır. Şâh'ın elçileri ertesi gün hapsedilmiştir. Yine aynı rivayete göre, Selim'in Bihrûze Hanum'u iade etmeyi reddetmesi, diğer İslâm memleketlerindeki idarecileri ve 'ulemâyı rahatsız etmiş, hatta bazı Osmanlı 'ulemâsı bu hareketinden dolayı Sultan'ı ayıplamıştır. Hiçbir Müslüman fâtihin, Müslüman bir düşmanın hanımıyla birlikte olma hakkının bulunmadığını belirtmişlerdir²⁷. Bu rivayet tabiatıyla bazı soruları beraberinde getirmektedir. Öncelikle, Sultan'ın, Şâh'ın hanımı ile birlikte olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. İkinci olarak da, Sultan'ı açıkça eleştiren diğer ülkelerdeki Müslüman 'ulemâ (kim oldukları belirtilmemiş), Selim'in, Şi'ilerin imânsız ve İslâm'a aykırı inançlara sahip oldukları yönündeki fikirlerini paylaşmamaktadır.

Osmanlı kaynaklarına göre, Selim'in Bihrûze Hanum'u iade etmeyi reddetmesi, Şâh İsmâ'il'in daha fazla tahkir edilmesi için planlanmıştı ve Selim ilk başta Bihrûze Hanum'a, gayrimüslim savaş esirlerine (*küffâr-ı harbî*) muamele edildiği şekilde davranılmasına karar vermişti²⁸. Bununla birlikte o, Bihrûze Hanum'u iadeyi reddetmesinin ve onu Osmanlı ordugâhında alıkoymasının Yeniçeri asker ve komutanlarında rahatsızlık yarattığını ve ulemânın itirazına sebep olduğunu fark edince, bu meseleye dinî bir çözüm bulmaya karar verdi. Bu sebeple Şa'bân 920/Eylül-Ekim 1514 tarihinde, nişâncılık²⁹ vazifesinde bulunan ve Anadolu kazaskeri (*kâdî- 'asker*) olan, devrin önde gelen âlimlerinden Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'yi çağırdı. Sultan, Ca'fer Çelebi'den, Bihrûze Hanum ile izdivacının câiz olduğuna dair bir *fetvâ* istedi. *Kazasker*, izdivacının câiz olduğuna dair *fetvâyı* verir vermez, bu defa Sultan, Ca'fer Çelebi'nin kendisinin Bihrûze Hanum ile izdivaç etmesini emretti. Bu, bir "Şeyh-oğlu"nun hanımının askerî sınıftan bir kocayı hak etmediği, sadece sarıklı ve "tesbihli" sınıftan birine layık olduğu³⁰ imâsı ve Şâh'ın suratına bir tokat daha atmak gâyesi ile özellikle düşünülmüştü.

Ancak görünüşe göre, Ca'fer Çelebi ertesi yılın başlarında, yani Muharrem 921/Şubat-Mart 1515 tarihinde Amasya'da bir Yeniçeri ayaklanmasına katılmıştır. Bihrûze Hanum'un, Osmanlı ordusunda ayaklanmanın ardından çıkacak huzursuzlukların Sultan Selim'i baharda yapmayı planladığı İran seferinden caydırması ümidiyle, Ca'fer Çelebi'yi buna teşvik ettiği öne sürülmüştür. Görünüşe göre, Osmanlı tarihinde daha önce bir âlimin idamının başka bir örneği yoktu; dolayısıyla Sultan, *Kazasker'e*, ayaklanmayı teşvike şeriat (*şerî'a*) tarafından ne ceza

26 Felsefî, *Çend makâle-yi târihi ve edebî*, s. 76, n. 1.

27 Felsefî, *Çend makâle-yi târihi ve edebî*, s. 76.

28 *Harbî* kelimesi *küffâr* (inanmayanlar) terimi ile birlikte kullanılmadığı zaman dahi, doğrudan *dârü'l-harb* yani "yeryüzünün henüz İslâm'ın hâkimiyeti altına girmemiş bölgeleri"ne mensup kişileri işaret etmektedir (Kenneth Cragg, *The House of Islam*, Belmont, California 1969, s. 100. bkz. [A. Abel], "Dâr al-harb", *EP*, II, s. 126). Şer'î hukukta *amân*, yani aman tezkeresi, "şer'î hukukun himayesi altında belirli bir süre dâhilinde canı ve malî emniyet altına alınmış olan" bir *harbi* ye tevdi edilebilirdi (bkz. [J. Schacht], "Amân", *EP*, I, s. 429).

29 "Nişancı, padişahın alâmeti olan tuğrayı çeken kişi": "Sadrazamın divânında, kubbe vezîrleri hariç tutulursa, Sadrazamdan sonra gelen en yüksek makamlardan" birisidir (H. A. R. Gibb - Harold Bowen, *Islamic Society and the Law*, Oxford University Press, 1950, I/1, s. 117).

30 [Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının konumu göz önünde bulundurulduğunda, Savory'nin bu görüşüne katılmak mümkün değildir].

verildiğini sorarak, onun kendini bizzat kendi ağzı ile mahkûm etmesini sağlamıştır. *Kazasker* şu cevabı vermiştir: “Eğer suçu ispat edilirse, cezası ölümdür”. *Kazasker* derhal boğdurulmuştur³¹. Bazı Osmanlı tarihçileri ise, Sultan'ın, Ca'fer Çelebi'yi Bihrüze Hanum ile birlikte olmaması için uyardığını, Bihrüze Hanum'un hamile olduğunu duyunca da Ca'fer'in idamına karar verdiğini kaydetmektedir. Ca'fer Çelebi'nin, Halife Hârûn er-Reşîd tarafından, “eğlence ve hoşça vakit geçirmeleri” için sadece sözde kalması şartıyla kız kardeşi 'Abbâse ile izdivacına izin verilen Ca'fer-i Bermekî ile bağlantısı, Felsefi tarafından bu hikâyeyi doğrular görülmüştür. Halife, 'Abbâse'nin hamile olduğunu öğrendiğinde, Ca'fer'i idam ettirmiştir³². Bihrüze Hanum'un bundan sonraki âkıbeti, İstanbul'da yaşamaya devam ettiği ve Sultan Selim'in onun iyi olduğunu bizzat gördüğü dışında, bilinmemektedir. Sultan'ın 15 Ramazân 921/23 Ekim 1515 tarihinde, yani kocası Ca'fer Çelebi'nin idamından yaklaşık yedi sekiz ay kadar sonra, onun Edirne'yi ziyaret edebilmesi için, dokuz harem ağası ve bir grup hizmetçi refakatinde, toplam 5.000 *akçe* ile birlikte bir at arabası gönderdiği kaydedilmiştir³³.

Çaldıran Savaşı'nın üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra, Osmanlılar tarafından, Taclu Hanum'un tutsak edilmesi hadisesine dair bir tahkikat başlatılmıştır. Bu tahkikatın 1520 yılında vefat eden Sultan Selim tarafından mı, yoksa onun halefi [Kanunî Sultan] Süleymân tarafından mı başlatıldığı açık değildir. 1518-1523 yılları arasında veziriazam olan ve görev süresi I. Selim'in hükümdarlığının son yıllarını, Süleymân'ın hükümdarlığının ise ilk birkaç yılını kapsayan Pirî Mehmed Paşa, ikinci vezir Mustafâ Paşa ile birlikte bu tahkikatın başına getirilmiştir. Bu iki görevliye, Sultana bir rapor sunmaları emredilmiştir.

Taclu Hanum'u esir aldığı iddia edilen Mesih Bey, tahkikat başlamadan evvel 924/1518 yılında vefat etmişti³⁴. Böylelikle iki vezir, Taclu Hanum'un mücevherlerinin nerede olduğuyla ilgili sorgulamayı, *kethüdâlar*³⁵ ile, kim olduğu bilinmeyen, ancak güvenilir oldukları söylenen Ahmed ve Hasan (!) isimli iki kişi vasıtasıyla yapmışlardır. Mesih Bey'in idarecilik (*sancakbeyi*) yaptığı ve vefat ettiği yer olan Tuna nehri üzerindeki Vidin'e gitmişler ve onun dul eşinden yağmalanan parçaları talep etmişlerdir. Mesih Bey'in hanımı, bu parçalardan bazılarını teslim etmiş, teslim ettikleri dışında kendisinde başka bir şey olmadığını söylemiş, mühürlü yüzük ile meşhur böbrek şeklindeki küpeler üzerinde ise değişiklik yapıldığını belirtmiştir. Şurası aşikârdır ki, şayet Taclu Hanum Osmanlı esaretinde kalmaya devam etmiş olsaydı, Sultan bir tahkikat başlatmaya gerek

31 Veya boynu vurulmuştur. Kuşhanenin karşısındaki bir odada tertip edilen komploda onunla ortak olan İskender Paşa ve Sekbanbaşı Balyemez ile birlikte. Sultan Selim, kuşhanenin arkasından olanı biteni seyretmiştir. *Yâddâştâ-yi Haydar Çelebi* (terc. Rahîmzâde-yi Safevî, s. 322)'den naklen bkz. Pârsâdüst, *Şâh İsmâ'il-i Evvel*, s. 528. Sekbanbaşı, Yeniçeri ocağında yüksek bir makam idi (bkz. Gibb - Bowen, *Islamic Society and the Law*, s. 314-315).

32 Felsefi, *Çend makâle-yi târihi ve edebî*, s. 80, n. 1; Sir William Muir, *The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall*, Edinburgh 1924, s. 481.

33 *İnkılâbu'l-İslâm beyn el-hâss ve'l-âmm* (Muhammed Mutercim, s. 263-264)'dan naklen Felsefi, *Çend makâle-yi târihi ve edebî*, s. 77-80.

34 Feridûn Bey, *Münşââtü's-selâtin* (İstanbul 1296/1878-79, s. 444)'den naklen Ca'ferî, *Tâclü Hânım*, s. 478, n. 1.

35 Bkz. Gibb - Bowen, *Islamic Society and the Law*, bkz. index, s. 372 (*kahya* maddesi). Yazarların işaret ettiği üzere (s. 60, n. 3), *kahya* kelimesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çok kullanımı mevcuttu. Burada bu farklı kullanımlardan hangisinin esas alınması gerektiği açık değildir.

duymaz, basitçe bizzat Taclu Hanum'un kendisini sorgulardı³⁶. *Kethübdâların* ifadelerine göre, Mesih Bey, Taclu Hanum'un eşyalarının hepsini ele geçirmiş ve Vidin'e götürmüştü. Veziriazam'ın raporu, ele geçirilen eşyaların detaylı bir listesini ihtiva etmektedir. Ancak listenin hiçbir yerinde, Taclu Hanum'un Diyârbekr'in Safevîler tarafından ele geçirilmesinden sonra oraya idareci tayin edilen ve Akkoyunlu hazinesini yağmalama fırsatı bulan akrabası Emîr Beg Musullu'dan 913/1507 yılında aldığı söylenen efsanevî yakutlardan söz edilmemektedir. Asıl yakut ya da yakutlar Şâh İsmâ'îl tarafından sarhoş iken kazara kırılmış ve meşhur mücevher ustası Necmî-yi Gilânî bu parçalardan Taclu Hanum için bir çift küpe yapmıştı. Gerçekten iki taş varsa eğer, birinin böbrek (*bögrek*) diğerinin ise deve gözü (*deve-gözü*) şeklinde olduğu söylenmektedir³⁷.

V. Kayıtların Tahlili

Taclu Hanum'un esir edilmesi hususunda, İran ve Osmanlı kaynaklarındaki kayıtların birbiriyle örtüşmediği aşikârdır. İran kronikleri bu hususta sessiz kalmaktadırlar. Bu durum kendi içinde inandırıcı değildir. Sir Thomas More'un kendi aleyhine tecrübe ettiği gibi, *argumentum a silentio* (sessizlik bir argümandır), olumsuz olarak yorumlanabilir. Ancak çok ilginçtir ki, İran kaynakları Taclu Hanum'un esaretinden hiç bahsetmezlerken, onun savaştan sonraki hareketlerini makul ve mantıklı bir tutarlılık içinde vermektedirler: Belki de savaşta yaralanmış, Tebrîze'ye geri dönmeye çalıştı; ancak yolunu kaybetti. Hoy valisine sığınarak orada iki gece geçirdi. Nihayet Durmuş Han'ın eşyalarıyla birlikte Tebrîze'ye gitmekte olan ve savaşın sonucundan henüz haberdar olmayan Durmuş Han'ın *vezîri* tarafından bulundu. Sonra da Tebrîze'ye götürüldü. Bu bilgiler Angiolello'nun kayıtlarıyla da örtüşmektedir. Angiolello'nun verdiği bilgiler, Taclu Hanum'un Çaldıran Savaşı'nda esir edilmediğine ilişkin az ya da çok katı bir delil sunmaktadır. Angiolello, "Şâh İsmâ'îl (*Sophi*)'in hanımlarından biri"nin esir edildiğini söylemekte ve şöyle devam etmektedir: "Yenilgi haberi, Türkler'e karşı direnmek üzere başka bir ordu toplamak amacıyla (savaş meydanından) kaçan askerleri, Taclu Hanum (*Tasluchanum*) isimdeki eşi ve hazineleriyle birlikte hemen Kazvîn (*Casibi*)'e doğru yola çıkan Tebrîz (*Tauris*)'deki Şâh İsmâ'îl (*Sophi*)'e ulaştı"³⁸. Şu halde Çaldıran'da esir alınan hanım, hayatının geri kalanını Osmanlı gözetiminde geçirdiğini bildiğimiz Bihrûze Hanum olmalıdır.

Batılı ve İranlı bazı araştırmacılar, Osmanlı rivayetlerinin kafa karıştırıcı ve çelişkili olduğunu belirtmişlerdir. Mesela Pierce, Sa'deddin Efendi tarafından kaleme alınan *Selîm-nâme*'den şunu aktarmaktadır:

36 Ca'ferî, *Tâclû Hânûm*, s. 477-478. Veziriazam Piri Mehmed Paşa'nın raporu Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (nr. 636)'nde bulunmaktadır. Raporun tıpkıbasımı Ca'ferî'nin eserinde yer almaktadır (*Tâclû Hânûm*, s. 479). [Raporun neşri ve değerlendirmesi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şâh İsmail'in Zevcesi Taclu Hanım'ın Mücevheratı", *Belleten*, XXIII/92, (1959), s. 611-619].

37 Aubin, "L'Avènement des Safavides reconsidéré: Études Safavides III", s. 44.

38 Angiolello, *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, s. 120-121. [Krş. *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar: Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandiri'nin Seyahatnâmeleri*, s. 101].

“I. Selim ... 1514 yılında Çaldıran'da kesin sonuç getiren savaşta İran Safevî hükümdarının hanımı Taaclu [böyle yazılmış] Hanum'u esir aldı ve onun geri dönmesine müsaade etmedi. Onu önde gelen devlet adamlarından³⁹ Anadolu Kazaskeri Tâcizâde Ca'fer Bey'e verdi”⁴⁰.

Ancak Pierce, aynı dipnotta şunu da belirtmektedir:

“Bir rivayete göre, Selim tarafından esir alınan Taclu Hatun değil, Şâh İsmâ'îl'in diğer hanımı Bihruze Hatun idi. Şâh'ın çok sevdiği Taclu Hatun da esir alınmıştı; fakat bir çift değerli yakut küpeyi vererek özgürlüğü için pazarlık etmeyi başarmıştı”.

H. R. Roemer, Şâh'ın “iki” hanımının esir alındığını kabul etmektedir:

“Felaketin [Çaldıran'daki Safevî yenilgisi] büyüklüğü, İsmâ'îl'in haremi olan iki hanımının düşmanın eline düşmesi gerçeğinden kaynaklanmış olabilir”⁴¹.

Aubin, 1515 yılında İran'da Portekiz büyükelçisi olarak bulunan Simões'teki bir hikâyeye dayanarak, hiçbir eleştirel yorumda bulunmaksızın, Şâh İsmâ'îl'in iki eşinin Taclu Hanum adını taşıdığını söylemektedir. Böylesine muazzam bir kurgu olmadan bu meselenin çözülmesi zaten imkânsızdır! Aubin'e göre, bu yazının konusunu teşkil eden Taclu Hanum, 1514 yılında Çaldıran'a geldi: “ainsi qu'une autre reine Tâjlû Xânom, qui fut prisonnière et emmenée à Istanbul” [ve başka bir Taclu Hanum esir alındı ve İstanbul'a götürüldü]. Araştırmacı, Şâh İsmâ'îl'in Osmanlılar'dan serbest bırakılmasını talep ettiği kadının II. Taclu Hanum olduğunu belirtmektedir. O, resmî Safevî kayıtlarına göre bu hanımın Çaldıran Savaşı'nda öldürüldüğünü söylemektedir⁴². Ancak ben, Şâh İsmâ'îl'in, hanımlarından ikisine aynı adı vererek hayatını gereksiz yere karmaşık hâle getirmiş olabileceğini inandırıcı bulmuyorum. II. Taclu Hanum'un bir efsane (*myth*) olduğunu düşünüyorum; Simões tarafından bahsedilen “diğer hatun”un (*l'autre reine*) ise, esir alındığını ve Osmanlı gözetiminde İstanbul'da kaldığını bildiğimiz Bihrûze Hanum olduğuna inanıyorum.

Taclu Hanum'un Mesih Paşa tarafından esir edilmesi ve akabinde yakut küpelerini ona rüşvet olarak vermesi karşılığında serbest bırakılması hikâyesi, ilk bakışta inandırıcı gözükmemektedir. Ancak, kaynaklar, onu esir alan kişinin kimliği hususunda hemfikir değildir: Adı kimi kaynaklarda Mesih Paşa, kimi kaynaklarda ise Şeyh Bey olarak verilmiştir. Mesih Paşa'nın adının yazılışı hususunda da bir birlik yoktur. Muhtelif kaynaklarda Mesih Paşa, Mesih Paşa-oğlu (veya Paşa-zâde) ya da Mesih Bey şeklinde kaydedilmiştir. Yine Osmanlı kaynakları, esir alınan kadının Şâh İsmâ'îl'in nikâhlı hanımı (*zen-i 'akdi*) mı, yoksa gözdesi (*ma'sûka*) mi olduğu hususunda da hemfikir değildir. Son bir husus olarak da, şayet komutanlarından biri Şâh'ın hanımını gerçekten ele geçirmiş olsaydı, Sultan Selim'in böylesine bir fırsatın kaçmasına izin veren komutanı şiddetli

39 Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, s. 37.

40 *Selîm-nâme* (vr. 75a)'den naklen Peirce, *The Imperial Harem*, s. 297, n. 42.

41 H. R. Roemer, “Safavid Period”, *Cambridge History of Iran*, VI, Cambridge University Press, 1986, s. 224.

42 Aubin, “L'Avènement des Safavides reconsidéré: Études Safavides III”, s. 266, n. 272, 273.

bir ceza vermeden bırakacağı düşünülemezdi. Oysa Osmanlı kaynakları, Taclu Hanum'un esir alınması ve akabinde kaçması hadisesi üzerine Sultan'ın başlattığı herhangi bir tahkikattan bahsetmemektedirler.

Menuçehr Pârsâdüst, “Türk kaynaklarına dayanılarak Şâh İsmâ‘îl'in hanımı ve/veya gözdesi (*ma‘şûka*)'nin esir alındığının kesin olarak söylenemeyeceğini” belirtmektedir. Yine Pârsâdüst, *İnkilâb-i İslâm beyn el-hâss ve'l-‘âmm* isimli eserin müellifi Muhammed Mutercim'in, adını açıkça zikretmediği Osmanlı tarihçilerine dayanarak esareti tasdik ettiğini söylemektedir. Çağdaş Türk tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* isimli eserinde⁴³, Taclu Hanum'un açıkça Şeyh Bey isimli bir hizmetli tarafından esir alındığını belirtmekte^[44] ve Mesih Paşadan söz etmemektedir⁴⁵. Pârsâdüst, “Eğer dönemin bütün Osmanlı kaynak, belge ve arşivlerine ulaşma imkânı bulan Uzunçarşılı dahi esir edilen kadın veya kadınların kimliği hususunda emin olamıyorsa, bu bizi düşündürmelidir” demektedir. Taclu Hanum'un etrafındaki belirsizlik ve karmaşıklık, Osmanlılar tarafından kesin olarak esir edildiğini gördüğümüz Bihrüze Hanum hakkında anlatılanlara belirgin şekilde zıttır. Sultan, savaşın ertesi günü Bihrüze Hanum'u çadırında bizzat ziyaret eder! Hikâyeye göre, Taclu Hanum'u esir ettiği iddia edilen kişinin özellikle ölümüne kadar bekleyen Osmanlı Sultanı (Selim ya da Süleymân), meşhur yakut küpelerin araştırılması için üst düzey bir komisyon kurar. Bu, saflık derecesini çok zorlamaktadır. Ca‘feri'nin ileri sürdüğü gibi, Şâh'ın en gözde hanımlarından biri olan Bihrüze Hanum'u esir etmiş olan Osmanlılar'ın, elde ettikleri zaferi pekiştirmek için, tutsaklarının Şâh'ın en sevdiği hanımı olduğunu iddia etmiş olmaları mümkündür. Yine Ca‘feri'nin belirttiği gibi, hem daha rahat bir hayat yaşamak hem de kendi önemini artırmak için, Bihrüze Hanum'un kendisi de Şâh'ın en sevdiği hanımı olduğu iddiasında bulunmuş olabilir.

43 *Osmanlı Tarihi*, III [doğrusu: II], 4. Baskı, Ankara 1983.

44 [Uzunçarşılı çalışmalarında, Taclu Hanum'un “Vidin Sancak Bey'i Mesih Bey'in adamları tarafından” esir edildiğini belirtmekte ve başkaca bir isim zikretmemektedir (bkz. *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1983, s. 268; “Şah İsmail'in Zevcesi Taclu Hanım'ın Mücevheratı”, *Bellekten*, XXIII/92, (1959), s. 614). Dolayısıyla Uzunçarşılı'nın çalışmalarında Şeyh Bey isimli birinin adı geçmemektedir. Konuyla ilgili daha güncel araştırmalarda da Şeyh Bey'in ismi yer almamaktadır (bkz. Tufan Gündüz, “Şah İsmail'in Eşi Taclu Begüm”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 51, (2009), s. 223-233; Minahanım Tekleli (Nuriyeva) - Feride Aliyeva, “Taclu Begüm'ün Hayatı Hakkında Yeni Olgular”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, I/4, (2014), s. 1-13). Savory'nin Şeyh Bey ismine nereden ulaştığı meçhûldür].

45 Ca‘feri, Uzunçarşılı (s. 616)'ya dayanarak, Mesih Bey'in Vidin bölgesinin idarecisi olduğunu belirtmektedir (*Taclü Hânım*, s. 477, n. 1). Çaldıran Savaşı'na katılmıştır ve Osmanlı tarihçileri onu hatalı olarak Mesih Paşa-oğlu adıyla zikretmişlerdir. Oysa Pârsâdüst, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Mesih Paşa-zâde'den hiç bahsetmediğini, Taclu Hanum'un açıkça Şeyh Bey adında birinin hizmetlileri tarafından esir alındığını söylediğini belirtmektedir (*Şâh İsmâ‘îl-i Evvel*, s. 478). [Görüldüğü gibi Savory, Uzunçarşılı'yı doğrudan kullanma imkânı bulamadığı için karmaşaya düşmüştür. Uzunçarşılı, Taclu Hanum'un Vidin Sancak Beyi Mesih Bey'in adamları tarafından esir edildiği, ancak bazı Osmanlı kaynaklarının Mesih Bey'i Mesih Paşa ile karıştırdığı sonucuna ulaşmıştır. Uzunçarşılı'nın çalışmalarında Şeyh Bey isimli birinin adı geçmemektedir (bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 268; “Şah İsmail'in Zevcesi Taclu Hanım'ın Mücevheratı”, s. 611-613)].

VI. Son Bir Not: Taclu Hanum'un Siyâsî Nüfuzu

Çaldıran hezimetinin Şâh İsmâ'îl üzerindeki yıkıcı psikolojik etkisini açıkça görmek mümkündür. Mağlûbiyet, onun yenilmezliğine dair inancını yıkmıştır. İtibarını ve *Kızılbaşların* gözündeki hususî *mürşid-i kâmil* statüsünü tamir edilemez bir şekilde yok etmiştir. Şâh İsmâ'îl asabileşmiş, kendini içkiye vererek zevk ve sefaya düşmüş ve askerlerini bir daha asla komuta edememiştir. Rutin devlet işlerinin idaresine çok az ilgi göstermiştir⁴⁶. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak da devlet idaresi gittikçe *Kızılbaş emîrler* ile Fars (*Tâcîk*) bürokrasisinin eline geçmiştir. Özellikle de daha önce bahsedildiği üzere, Çaldıran'dan sonra Taclu Hanum'u kurtarması karşılığında mükâfat olarak vezîr tayin edilen *vezîr/vekil* Mîrzâ Şâh Huseyn-i İsfahânî muazzam bir güç elde etmiştir. O, Şâh İsmâ'îl'in bundan sonraki saltanatının büyük bölümünde bu görevi yürütmeye devam etmiş (920-929/1514-1523) ve Şâh ile aralarında aracılık yapmak üzere bir elçiye ihtiyaç duyan emîrler tarafından kazanılmaya çalışılan Taclu Hanum ile ittifak yapmış gözükmektedir⁴⁷. Taclu Hanum tahtın varisi olan Tahmâsp Mîrzâ'nın annesi idi ve 923/1517 yılında ikinci Safevî şehzâdesi olan Behrâm Mîrzâ'yı dünyaya getirdi⁴⁸. Tahmâsp 930/1524 yılında Taclu Hanum'un onayı ile tahta çıkmıştır. Ancak, Taclu Hanum'un siyasete müdahalesi, neticede oğlu tarafından 946/1539-40 senesinde, yani Şâh İsmâ'îl'in ölümünden 16 yıl sonra, vefat edeceği yer olan Şîrâz'a sürgün edilmesine sebep olmuştur⁴⁹.

46 Bkz. Savory, *Studies on the History of Safavid Iran*, s. 92-94.

47 Aubin, "L'Avènement des Safavides reconsidéré: Études Safavides III", s. 67.

48 British Library, Or. 3248, vr. 264a.

49 Kumî, *Hulâsatu't-tevârih*, I, s. 290; Aubin, "L'Avènement des Safavides reconsidéré: Études Safavides III", s. 66, n. 278. Taclu Hanum'un siyasetteki etkisinin iyi bir örneği Budâk Munşî-yi Kazvîni'nin *Cevâhiru'l-ahbâr* adlı eserinde bulunmaktadır (bkz. St. Petersburg Kütüphanesi, Dorn 288, vr. 298b). Bu esere göre, Taclu Hanum, 931/1524-25 yılında Şâh Tahmâsb'a karşı Ustaclu isyanına katıldığı için hakkında verilen idam cezasından kaçan Vekil Kâdî-yi Cihân'a yardım etmiştir (bkz. Savory, *Studies on the History of Safavid Iran*, s. 66).

BİBLİYOGRAFYA

- [Abel, A.,] “Dār al-harb”, *EP*, II, E. J. Brill, Leiden 1965, [s. 126].
- Angiolello, bkz. *Discourse*.
- Aubin, Jean, “L’Avenement des Safavides reconsidered: Etudes Safavides III”, *Moyen Orient et Ocean Indien*, V, (1988), [s. 1-130].
- Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and His Time*, (Princeton University, Bollingen Series, no. XCVI), 1978.
- Ca’ferî, Mîr Huseyn, *Tâclû Hânûm: Zen-i sitihende-yi Çâldirân*, Tebriz 1353/1974.
- Cragg, Kenneth, *The House of Islam*, Belmont, California 1969.
- “Discourse of messer Giovan Battista Rumusio on the Writings of Giovan Maria Angiolello and of a merchant who went through the whole of Persia; in which are narrated the Life and Deeds Ussun Cassano”, *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, London, Hakluyt Society, 1873; [*Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar: Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D’Alessandiri’nin Seyahatnâmeleri*, Çev. ve notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012²].
- [Gündüz, Tufan, “Şah İsmail’in Eşi Taçlı Begüm”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 51, (2009), s. 223-233].
- el-Huseynî, Hürşâh b. Kubâd, *Târîh-i ilçî-yi Nizâmşâh*, British Library, Add. 23513.
- el-Kumî, Kâdî Ahmed b. Şerefu’d-dîn el-Huseyn el-Huseynî, *Hulâsatu’t-tevârih*, ed. İhsân İşrâkî, I-II, (Tahran Üniversitesi Yayınları, 1771/1-2), Tahran 1359-1363/1980-1984.
- Felsefî, Nasrullâh, *Çend makâle-yi târîhî ve edebî*, Tahran 1343/1964.
- Gibb, H. A. R. - Bowen, Harold, *Islamic Society and the Law*, I/1, Oxford University Press, 1950.
- Hakîmü’d-dîn İdrîs-i Bitlîsî, *Selîm-nâme*, British Library, Ms. Add. 24960; Ms. Or. 3248.
- Hinz, Walther, *Irans Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*, Berlin - Leipzig 1936.
- Kazvîni, Budâk Munşî, *Cevâhiru’l-ahbâr*, St. Petersburg Library, Ms. Dorn 288.
- Knolles, Richard, *The General Historie of the Turkes from the first beginning of that Nation to the rising of the Ottoman Familie, together with the lives and conquests of the Ottoman Kings and Emperours etc.*, London 1603.
- Muir, Sir William, *The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall*, Edinburgh 1924.
- [Müneccimbaşı, *Sahâ’ifü’l-ahbâr*, İstanbul 1285/1867-68].
- Pârsâdüst, Menûçeher, *Şâh İsmâ’îl-i Evvel: Pâdişâhî-yi bâ âsârâhâ-yi dîrpây der İrân ve İrânî*, Tahran 1373/1996.
- Peirce, Leslie P., *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, 1993.
- Roemer, H. R., “The Safavid Period”, *Cambridge History of Iran*, VI, Cambridge University Press, 1986.
- Rûmlû, Hasan, *Ahsenu’-tevârih*, ed. C. N. Seddon, (Oriental Institute), Baroda 1931.
- Savory, Roger M., *Studies on the History of Safavid Iran*, Variorum Reprints, London 1987.
- [Schacht, J.,] “Amân”, *EP*, I, E. J. Brill, Leiden 1960, [s. 429-430].
- Shaw, Standford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. I, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Empire 1280-1808*, Cambridge University Press, 1976.
- [Tekleli (Nuriyeva), Minahanım - Aliyeva, Feride, “Taçlı Begüm’ün Hayatı Hakkında Yeni Olgular”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, I/4, (2014), s. 1-13].
- Uluçay, M. Çağatay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul 1950.

[Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Şah İsmail'in Zevcesi Taclu Hanım'ın Mücevheratı”, *Belleten*, XXIII/92, (1959), s. 611-619].

[Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1983].

Woods, John E., *The Aqqyunlu: A Study in 15th/9th Century Turko-Iranian Politics*, (Bibliotheca Islamica), Minneapolis - Chicago 1976.

